

بررسی و تحلیل فضایی - ژئواکونومی مناسبات تجاری ایران با حوزه سی‌آی‌اس

علی ولیقلی‌زاده *

استادیار جغرافیای سیاسی، دانشگاه مراغه

(تاریخ دریافت: ۱۳۹۴/۰۲/۳۱ - تاریخ تصویب: ۱۳۹۴/۰۶/۱۸)

چکیده

بنابر نتایج این نوشتار، برتری جریان واردات ایران بر مناسبات تجاری، حاکمیت جریان غیرپویا بر ماهیت کلی مناسبات تجاری، نزول جایگاه بیشتر جمهوری‌های سی‌آی‌اس در بخش صادرات ایران و درمقابل تقویت جایگاه آن‌ها در بخش واردات ایران، ویژگی اصلی ژئواکونومیک روابط تجاری (۱۳۸۰ - ۱۳۹۱) ایران با حوزه سی‌آی‌اس^۲ است. با وجود تبیین دلایل افزایش مناسبات تجاری متقابل از جهت واقعیت‌های اقتصادی-جغرافیایی (ظرفیت‌های اقتصادی خوب و موقعیت مواصلاتی راهبردی ایران و در مقابل ضعف اقتصادی بخش شایان توجه حوزه سی‌آی‌اس و انزوای جغرافیایی آن)، هم‌اکنون بنابر تحلیل‌های فضایی از ماهیت مناسبات تجاری ایران با حوزه سی‌آی‌اس، روند جاری در مناسبات تجاری دو طرف در بخش‌های مختلف تجاری تعادل ژئواکونومیک و فضایی مناسبی ندارد. حتی گاهی روند جاری با واقعیت‌های فضایی، هیچ تناسب منطقی ندارد و اصل مکمل ژئواکونومیک در مناسبات دو طرف مطرح نیست. بنابر نتایج این نوشتار، تعادل ژئواکونومیک این مناسبات به شکل کامل به نفع طرف مقابل است و به ظاهر بخش محدودی از حوزه سی‌آی‌اس کانون نفوذ ژئواکونومیک ایران محسوب می‌شود. در واقع تحلیل ساده ژئواکونومیک از ماهیت این مناسبات، انقباض در گستره جغرافیایی توان اقتصادی ایران در حوزه سی‌آی‌اس و در پی آن کاهش توان رقابت اقتصادی آن در معادلات ژئواکونومیک این حوزه را نشان می‌دهد.

کلیدواژه‌ها

ایران، تجارت خارجی، حوزه سی‌آی‌اس، ژئواکونومی، مناسبات تجاری.

* Email: a_gholizadeh@hotmail.com

2. CIS (Commonwealth Independent States)

مقدمه

از نظر دولت‌هایی که راهبرد سیاست خارجی آن‌ها ژئواکونومی محور است، اقتصاد مهم‌ترین ابزار نفوذ در مناطق هدف است. بنابراین، با تقویت مناسبات تجاری می‌توان در سطح مطلوبی روابط متقابل را افزایش داد (Budak, 2013: 127).

در همین زمینه، پس از استقلال کشورهای اوراسیای مرکزی، افزون بر تقویت موقعیت ژئواکونومیک این حوزه راهبردی، می‌توان به ظهور رقابت‌های سیاسی و اقتصادی مهم در این حوزه اشاره کرد (Çetin & Sertkaya, 2011: 61). در آن زمان رویدادهای جغرافیایی - سیاسی اوراسیای مرکزی سبب ایجاد مناسبات نوین اقتصادی و سیاسی در قلب اوراسیا شد؛ برای نمونه می‌توان به تشکیل بازارهای نوین تجاری در این حوزه اشاره کرد. این درحالی است که ایران به‌عنوان یکی از فضاهای پیرامونی، همواره برای تسخیر بازارهای این حوزه موقعیت مناسبی داشته است.

در چنین موقعیتی، با آنکه افزایش مناسبات تجاری - اقتصادی بین آن‌ها از نظر واقعیت‌های اقتصادی - جغرافیایی یعنی ظرفیت‌های اقتصادی به‌نسبت خوب و موقعیت مواصلاتی راهبردی ایران و در مقابل ضعف اقتصادی بخش بزرگی از حوزه سی‌آی‌اس و انزوای جغرافیایی آن تبیین علی دارد؛ اما براساس واقعیت‌های جاری، باوجود جریان افزایشی نسبی اخیر در مناسبات تجاری متقابل، هنوز ایران به‌دلایل مختلفی در تعریف موقعیت مناسب ژئواکونومیک خود در کانون مواصلاتی اوراسیا موفق نبوده است. بنابر شواهد موجود، افزون بر نوسانات حاکم بر ارزش تجاری مناسبات بازرگانی ایران با اعضای سی‌آی‌اس، در سال‌های ۱۳۸۰ تا ۱۳۹۱ صادرات ایران به این حوزه با ۲۰۲ درصد افزایش حدود ۱۶۹۷۰ میلیون دلار بوده است. هم‌زمان، واردات ایران از این حوزه با ۷۹ درصد رشد، ۲۴۰۸۱ میلیون دلار ثبت شده است که این میزان حدود ۷۱۱۱ میلیون دلار با کل صادرات ایران به این مجموعه تفاوت دارد؛ بنابراین در نگاه اول ارزش تجاری کل مناسبات تجاری ایران با سی‌آی‌اس منفی است. به‌عبارتی ارزش تجاری کل این مناسبات حدود ۴۱۰۵۱ میلیون دلار است که از این میزان ارزش تجاری کل واردات ایران از این حوزه حدود ۱/۵ برابر صادرات ایران است.

در طول این زمان از نظر ارزشی، غیر از بخش واردات ایران از این حوزه، در بخش صادرات ایران نیز فراز و نشیب زیادی وجود دارد. به‌شکلی که در سال ۱۳۸۳ واردات اوکراین از ایران در مقایسه با سال ۱۳۸۰ با ۸۴ درصد کاهش همراه است. در سال ۱۳۸۴ صادرات ایران

به ارمنستان در مقایسه با سال ۱۳۸۰ با ۲۰۹/۵۵ درصد افزایش همراه بود که در نوع خود شایان توجه است. همچنین، هم‌زمان با رشد ۵۲۳ درصدی واردات روسیه از ایران در سال ۱۳۸۶ در مقایسه با سال ۱۳۸۰، در سال ۱۳۹۱ واردات ترکمنستان از ایران با ۸۹۸ درصد افزایش نسبت به سال ۱۳۸۰ افزایش شایان توجهی داشته است. هم‌زمان، افزون بر نوسان عمومی در سطح مناسبات تجاری ایران با تمام اعضای سی‌آی‌اس در سال ۱۳۸۶ واردات ازبکستان از ایران در مقایسه با سال ۱۳۸۰ با ۲۸/۷۷ درصد کاهش، نوسان زیادی داشته است. با توجه به این موارد، در واقع این نوشتار هم‌زمان با بررسی و تحلیل آماری از مناسبات تجاری ایران با حوزه سی‌آی‌اس، در پی تحلیل فضایی - ژئواکونومیک از روند کلی مناسبات متقابل تجاری است. بنابراین، پرسش مطرح این است که از نظر اصل ژئواکونومی ماهیت کلی مناسبات تجاری ایران با سی‌آی‌اس چگونه است؟ این نوشتار در زمینه این دو فرضیه به انجام خواهد رسید. به نظر می‌رسد که از نظر فضایی - ژئواکونومیک تعادل و موفقیت ویژه‌ای در ماهیت کلی مناسبات تجاری ایران با حوزه سی‌آی‌اس وجود ندارد.

روش‌شناسی

این نوشتار با استفاده از روش توصیفی-تحلیلی، به‌ویژه تحلیل‌های توصیفی از داده‌های خام آماری مناسبات تجاری ایران با حوزه سی‌آی‌اس و تحلیل‌های فضایی از روی مدل‌های قیاسی و مدل‌های تحلیل خوشه‌ای از ماهیت مناسبات متقابل تجاری استخراج شده است. در واقع با توجه به ماهیت کیفی نوشتار، داده‌های خام آماری در قالب تحلیل‌های توصیفی از راه استدلال‌های قیاسی و با به‌کارگیری مفهوم ژئواکونومی در روند کلی مناسبات تجاری ارزیابی شده است. در این نوشتار همه تحلیل‌ها، نتیجه آمار استخراجی نگارنده از آمار خام تجارت خارجی ایران با حوزه سی‌آی‌اس در سال‌های ۱۳۸۰-۱۳۹۱ است. تمام ارقام تقریبی‌اند؛ به‌دلیل جلوگیری از به‌کارگیری ارقام طولانی، از ارقام رُند (یعنی رقم تقریبی عدد واقعی) استفاده شده است.

مبانی نظری

تجارت خارجی

تجارت خارجی در پی تشریح و تبیین موضوعی تبادل انواع مختلف کالا یا خدمات بین دولت‌ها است (Durmaz, 2009: 47). تجارت خارجی بازتابی از مناسبات اقتصادی و بخشی از

مناسبات خارجی دولت‌ها است (Jeniček & Krepl, 2008: 211). تجارت خارجی از نظر تاریخی قدیمی‌ترین و مهم‌ترین بخش مناسبات اقتصادی دولت‌هاست (Jeniček, 2003: 134). در جهان کنونی، هم‌زمان با تحولات اقتصادی مهم مانند افزایش روزافزون تجارت جهانی، تحولاتی مانند منطقه‌گرایی و جهانی‌شدن وابستگی متقابل دولت‌ها را افزایش داده و این موضوع اقتصاد را با نقش‌آفرینی ویژه تجارت خارجی به‌عامل مهمی در سیاست خارجی دولت‌ها تبدیل کرده است (Şahin, 2011: 26).

تجارت خارجی تبیین اقتصادی تعاملات تجاری متقابل دولت‌ها در عرصه بین‌المللی است. با توجه به جایگاه ویژه بهره‌وری و سودآوری در هر نوع از تعاملات تجاری، هدف و تلاش اصلی دولت‌ها در تعاملات تجاری ایجاد نتایج مثبت در اقتصاد ملی است (İşbilen, 2011: 5). بنابراین اصل به باور بیشتر اقتصاددانان، تجارت خارجی موتور پویای رشد ملی است. از نگاه آن‌ها تجارت بین‌الملل بنابر برتری‌های نسبی موجود و قابل ایجاد، هم‌زمان با ایجاد امکان بهره‌گیری از توانمندی‌های اقتصادی بالقوه، علائم روشنی از رقابت در طرح‌های اقتصادی سودآور و قابل رقابت را در فضای جهانی ارائه می‌دهد. همچنین تجارت خارجی، از راه دسترسی به بازارهای بین‌المللی و منابع کلان ثروت با نرخ رشد اقتصادی ارتباط مستقیمی دارد (Farhadi, 1383: 28).

ژئواکونومی

ژئواکونومی، یعنی جهت‌دهی رقابت دولت - ملت‌ها در راستای بازشناخت خود در وضعیت متغیر موجود و جای‌گیری مناسب آن‌ها در نظام نوین جهانی در بستر فرایند جهانی‌شدن در دنیای اقتصاد و سیاست. هدف از مناسبات اقتصادی فراهم‌آوردن بسترهای لازم برای به‌دست‌آوردن بالاترین سود برای افراد و شرکت‌ها در اقتصاد بازار آزاد است. مناسبات ژئواکونومیک رفتارهای متقابل دولت‌ها را در حوزه بین‌الملل در بستر محور جغرافیا، اقتصاد و تکنولوژی مورد تبیین قرار می‌دهد (İnan, 2011: 82).

ژئواکونومی، پس از ظهور دولت - ملت‌ها، آخرین حلقه روند تکامل نگرش‌های تحلیلی نظام بین‌المللی و تجربه سیاست خارجی است. از نظر روش، در ژئواکونومی اقتصاد در مقابل سیاست جایگاه ویژه‌ای دارد. اقتصاد، محور اصلی تعیین منافع حیاتی و راهبردی دولت‌ها است و دراصل راهبردها در این بستر شکل می‌گیرد. به عبارتی، اتحادها یا منازعات اقتصادی جایگزین همگرایی‌ها یا گروه‌بندی‌های سیاسی بین دولت‌ها شده است و منافع

مشترک اقتصادی در برتری قرار می‌گیرد (İnan, 2011: 82).

ژئوآکونومی شیوه و راهنمای تجارت است. در همین زمینه، اندازه و رشد تولید ناخالص داخلی، ترازهای تجاری، ذخایر ارزی و سرمایه‌گذاری خارجی متغیرهای مهم در ارزیابی توازن قدرت بین دولت‌ها هستند (3: Khanna, 2012). موضوع ژئوآکونومی تبیین ارتباط بین سیاست اقتصادی و تحول در توان ژئوپلیتیکی (پیامدهای ژئوپلیتیکی اقتصاد) یا پیامدهای اقتصادی جریان‌های غالب ژئوپلیتیکی و توان ملی است (2: Baru, 2012). ژئوآکونومی توضیح مختصری از تقاطع اقتصاد با ملاحظات سیاسی و امنیتی است و با تصویر بزرگی از قلمروی تجربی بازارها در ارتباط است (38: Cowen & Smith, 2009). به عبارتی، ژئوآکونومی از راه کنترل بر بازارهای جهانی قدرت‌آفرین است (42: Cowen & Smith, 2009). بنابراین کارکرد ژئوآکونومی در برتری تکنولوژیک و تجاری دولت‌ها نهفته است. از این رو، دولت‌ها در تلاش‌اند تا گرایش‌های غالب اقتصادی - تجاری را در راستای منافع خودشان تغییر دهند. دولت‌ها در این مسیر به دلیل آنکه رقابت، برای امنیت ملی آن‌ها تهدید است، در مقابل رقابت اقتصادی نابرابر از تمام منابع خود بهره می‌گیرند. آن‌ها مجبورند تا با استفاده از چنین روشی در طرح‌ریزی نظام اقتصادی خود، با ایجاد و تقویت شرکت‌های ملی برای رقابتی خارجی فرصت‌ها را محدود کنند (107: Książopolski, 2012).

در ارتباط با ژئوآکونومی، افزون بر جایگاه ویژه اقتصاد ملی، ایجاد مناطق ویژه اقتصادی فراملی، چرخه تولید جهانی، زنجیره‌های مالی بین‌المللی، شبکه‌های تجاری برون مرزی، تقویت همگرایی اقتصادی مناطق و دولت‌ها اهمیت ویژه‌ای دارند (92: Lachininskii, 2012). ژئوآکونومی الگوی تفکر نوظهوری است که هدف آن معرفی ساختار نوینی از فضای بین‌المللی است که در آن، فعال‌ترین بازیگران - دولت‌ها - با انگیزه ارتقای توان و دارایی‌های اقتصادی به دنبال ایجاد فضای ژئوآکونومیک برای خود هستند. این فضا به صورت کامل با فضای سنتی معروف در زمینه‌های ژئوپلیتیکی متفاوت است. وجود این فضای نوین در ارتقای تکنولوژی که ارتباط فضای ملی با فضاهای فراسوی مرزها را ممکن ساخته، نهفته است (1: Schottli, 2014).

ژئوآکونومی تحلیل راهبردهای خاص اقتصادی - به ویژه راهبرد تجاری - است که این راهبردها توسط دولت‌ها در شرایط ویژه سیاسی برای پشتیبانی از اقتصاد یا بخش‌های کاملاً معینی از آن، همچون حمایت از تشکلهای اقتصادی برای حضور در بخش‌های معینی از بازار جهانی در زمینه تجاری‌سازی برخی از محصولات اقتصادی به کار برده می‌شود. این وضعیت

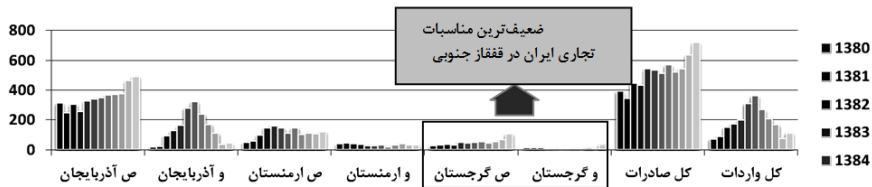
افزون بر ایجاد توان و نفوذ بین‌المللی برای دولت‌ها، وضعیت اقتصادی و اجتماعی آن‌ها را ارتقا می‌دهد (Babic, 2009: 32 & Man-jung Chan, 2011: 5).

در ژئواکونومی توازن قدرت تا حد زیادی در گروی استقلال راهبردی بازیگران در ارتباط با خودکفایی در دسترسی به منابع اساسی طبیعی، رهایی نسبی از وابستگی طولانی به بازارهای خارجی و کنترل بر نیروی کار فراوان، ارزان و قابل اعتماد است (Hsiung, 2013: 4). منشأ پویایی ژئواکونومی را باید در ماهیت الگوهای ارتقای بازارهای بین‌المللی، تحول در مراکز فعالیت تجاری، تحول در جریان‌ها و سازوکارهای مناسبات تجاری، توزیع دوباره منابع اقتصادی بین دولت‌ها و تغییر در وضعیت سنتی دولت‌ها در جهان جست‌وجو کرد (Rozov, 2012: 14).

یافته‌های پژوهش

مناسبات تجاری ایران با حوزه قفقاز جنوبی

از دیدگاه ایران، قفقاز جنوبی راهبردی‌ترین بخش سی‌آی‌اس است که در این بخش، جمهوری آذربایجان به دلیل الزامات ژئوپلیتیکی و شباهت‌های تاریخی - فرهنگی با ایران روابط تجاری مناسبی داشته است. مهم‌ترین موضوع در ارزیابی مناسبات تجاری متقابل (باوجود تراز تجاری مثبت ایران) روند افزایشی واردات ایران از جمهوری آذربایجان تا سال ۱۳۸۶ است. در سال ۱۳۸۶، واردات ایران از جمهوری آذربایجان (باوجود کاهش زیاد در سال‌های اخیر) حدود ۸۹ و ۱۵ درصد از مجموع واردات ایران از قفقاز جنوبی و سی‌آی‌اس است؛ اما موضوع بسیار مهم در مناسبات تجاری متقابل، افزایش ۵۷ درصدی صادرات ایران در سال ۱۳۹۱ است که رقم ثبت شده، بیش از ۶۸ و ۱۹ درصد مجموع صادرات ایران به قفقاز جنوبی و حوزه سی‌آی‌اس است. ارمنستان دومین دولت مهم قفقاز جنوبی در هم‌جواری ایران است که در سال ۱۳۹۱ ۱۲۱ میلیون دلار از ایران واردات داشته است. این میزان (باوجود کاهش نسبی در مقایسه با گذشته) به‌صورت تقریبی ۱۸ و ۵ درصد از کل صادرات ایران به قفقاز جنوبی و سی‌آی‌اس است. هم‌زمان، در سال ۱۳۹۱ واردات ایران از ارمنستان ۲۸ درصد از واردات ایران از قفقاز جنوبی و کمی بیش از ۱ درصد از واردات ایران از سی‌آی‌اس را تشکیل می‌دهد. در کل، باوجود نزول جایگاه ارمنستان در بخش واردات ایران، به‌صورت تقریبی واردات ایران از این کشور ثابت بوده و تراز تجاری مناسبات همواره برای ایران مثبت بوده است؛ اگرچه همچون جریان کلی مناسبات تجاری ایران با سی‌آی‌اس، تراز تجاری این مناسبات هم سیر نزولی دارد.

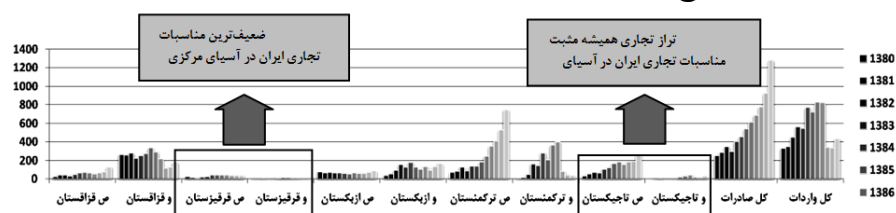
نمودار ۱. صادرات و واردات ایران در قفقاز جنوبی از سال ۱۳۸۰ تا ۱۳۹۱- ارزش تجاری، میلیون دلار
ترسیم: نگارنده (استخراج از ارقام مناسبات تجاری ایران)

گرجستان دیگر کشور قفقاز جنوبی است که در این حوزه ایران همواره ضعیف‌ترین مناسبات تجاری را با آن کشور داشته است. در سال ۱۳۹۱ واردات گرجستان از ایران نسبت به سال قبل و سال ۱۳۸۰، بیش از ۶۱ و ۲۷۲ درصد افزایش نشان می‌دهد؛ اما میزان ثبت شده به صورت تقریبی ۱۵ و ۴ درصد از صادرات ایران به قفقاز جنوبی و سی‌ای‌اس است. بنابراین نمودار ۱، سطح مناسبات تجاری متقابل به‌ویژه در بخش واردات قابل مقایسه با مناسبات تجاری ایران با دیگر کشورهای قفقاز جنوبی نیست. ارزش واردات ایران در سال ۱۳۹۱ از ارمنستان با ۸۵۰ درصد افزایش نسبت به سال ۱۳۸۵، سرانجام ۳۸ میلیون دلار رسید که این میزان تنها ۵/۲ و حدود ۱/۵ درصد از کل واردات ایران از قفقاز جنوبی و سی‌ای‌اس است. درکل، باوجود سطح پایین مناسبات تجاری و نزول جایگاه گرجستان در بین شریک‌های تجاری ایران، تنها برتری مناسبات دوکشور، تراز تجاری مثبت مناسبات به‌نفع ایران است. با این وضعیت، در محاسبات مناسبات تجاری ایران با قفقاز جنوبی، در بخش صادرات ایران، بالاترین و پایین‌ترین جایگاه برای جمهوری آذربایجان و گرجستان است. در بخش واردات نیز، بیشترین واردات ایران از جمهوری آذربایجان و پایین‌ترین از گرجستان بوده است.

مناسبات تجاری ایران با حوزه آسیای مرکزی

در حوزه سی‌ای‌اس پس از قفقاز جنوبی، آسیای مرکزی به‌دلیل همسایگی با ایران و وجود اشتراک‌های فرهنگی و وابستگی‌های جغرافیایی - اقتصادی متقابل برای ایران اهمیت ویژه‌ای دارد. در این حوزه، باوجود توان اقتصادی بالای قزاقستان، سهم واردات این کشور از ایران خیلی کم است. اگرچه واردات ایران از قزاقستان، به‌استثنای واردات از روسیه و تاحدی ترکمنستان و اوکراین، قابل مقایسه با واردات ایران از دیگر اعضای سی‌ای‌اس نیست؛ در

مجموع ایران در مناسبات تجاری با قزاقستان بازیگری وارداتی است. از مجموع واردات ایران از آسیای مرکزی و سی‌آی‌اس در سال ۱۳۹۱، حدود ۴۳ و ۷ درصد مربوط به واردات ایران از قزاقستان است. به‌تازگی واردات ایران از این کشور با روند نزولی همراه است. برخلاف این وضعیت، ارزش تجاری صادرات ایران به قزاقستان، با وجود افزایش ۳۰۹ درصدی از سال ۱۳۸۰ تا سال ۱۳۹۱، هیچ‌وقت قابل مقایسه با میزان واردات ایران از این کشور نیست.

نمودار ۲. صادرات و واردات مناسبات تجاری ایران در آسیای مرکزی از سال ۱۳۸۰ تا ۱۳۹۱ -

ارزش تجاری، میلیون دلار

ترسیم: نگارنده (استخراج از ارقام مناسبات تجاری ایران)

قرقیزستان دیگر کشور آسیای مرکزی است که ارزش تجاری صادرات ایران به آن همواره پایین‌بوده و هیچ‌وقت مناسبات تجاری متقابل در حد مناسب نبوده است؛ اگرچه به دلیل ضعف اقتصادی و وابستگی‌های ژئوپلیتیکی قرقیزستان، فرصت‌های خوبی برای افزایش مناسبات متقابل وجود دارد. با این حال، در سال ۱۳۹۱، تنها ۳/۳ و ۱/۶ درصد از مجموع صادرات ایران به آسیای مرکزی و حوزه سی‌آی‌اس سهم قرقیزستان بوده است. گاهی با وجود مثبت بودن تراز تجاری ایران در مجموع مناسبات تجاری کاهش نسبی وجود دارد. حتی در سال ۱۳۹۱ واردات ایران از این کشور نسبت به سال ۱۳۸۶ با ۷۴ درصد کاهش همراه است.

در آسیای مرکزی مناسبات تجاری ایران با ازبکستان هم، وضع مناسبی ندارد؛ یعنی با وجود موقعیت ژئوپلیتیک و ژئواکونومیک ویژه ازبکستان برای جهت‌دهی به مناسبات تجاری قلب آسیا، در سال ۱۳۹۱ از مجموع صادرات ایران به این بخش و حوزه سی‌آی‌اس، تنها ۷/۱ و ۳/۵ درصد سهم واردات ازبکستان است که نسبت به سال ۸۰ تنها ۱۱ درصد افزایش دارد؛ اگرچه ازبکستان در سال ۱۳۸۰ در مجموعه سی‌آی‌اس، پس از جمهوری آذربایجان و اوکراین بزرگ‌ترین بازیگر وارداتی از ایران بوده است. در مقابل، ارزش تجاری واردات ایران از ازبکستان

بر جریان صادرات غلبه دارد. افزون بر منفی بودن تراز تجاری مناسبات تجاری متقابل برای ایران بیشتر، سود تجاری این مناسبات برای ازبکستان بیش از واردات آن از ایران است.

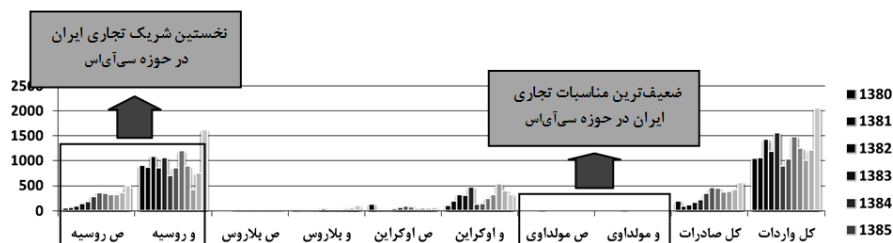
در آسیای مرکزی، به دلیل همسایگی ترکمنستان با ایران و نقش مهم سرزمینی آن با عنوان دروازه مواصلاتی ایران با قلب آسیا و در مقابل پل ارتباطی و مواصلاتی قلب آسیا با دنیای خارج، بیشترین صادرات ایران به این کشور است. به تازگی در حوزه سی‌آی‌اس بیشترین صادرات ایران در مناسبات تجاری با ترکمنستان بوده است و هم‌اکنون، این میزان نسبت به سال ۱۳۸۰ با ۹۰۰ درصد افزایش، حدود ۶۰ و ۲۹ درصد از مجموع واردات آسیای مرکزی و حوزه سی‌آی‌اس از ایران است. تحول مهم دیگر در مناسبات تجاری دو کشور، رشد قابل توجه واردات ایران است. اگرچه این میزان در سال ۱۳۹۱ تنها در حدود ۱۰ و ۱/۶ درصد از مجموع واردات ایران از آسیای مرکزی و حوزه سی‌آی‌اس بوده است.

در آسیای مرکزی، با وجود وابستگی فضایی تاجیک‌ها به حوزه تمدن ایرانی و بنیان‌های ضعیف اقتصادی آن‌ها، مناسبات تجاری خوبی بین دو کشور حاکم نیست. اگرچه به تازگی واردات تاجیکستان از ایران با افزایش زیادی همراه است؛ اما هنوز این مناسبات رضایت‌بخش نیست. در مقابل، به دلیل پایین بودن واردات ایران از تاجیکستان، این دولت تنها شریک تجاری ایران با تراز تجاری مثبت در حوزه سی‌آی‌اس است.

مناسبات تجاری ایران با حوزه جغرافیایی اسلاو (روسیه، روسیه سفید، اوکراین و مولداوی)

در حوزه سی‌آی‌اس، در بخش جغرافیایی اسلاو به دلیل الزامات راهبردی، مناسبات تجاری گسترده‌ای بین روسیه و ایران برقرار است. اگرچه به دلیل ضعف توان اقتصادی ایران نسبت به روسیه روابط تجاری دو کشور یک‌طرفه است. برای نمونه در سال ۱۳۹۱، از مجموع مناسبات تجاری دوطرف، تنها ۲۴ درصد برای صادرات ایران به روسیه و ۷۶ درصد برای واردات ایران از روسیه است. با وجود این نبود تعادل، در این سال در مجموع ۸۷ و ۱۹ درصد (با ۷۶۴ درصد افزایش نسبت به سال ۱۳۸۰) از کل صادرات ایران به حوزه اسلاو و سی‌آی‌اس برای واردات روس‌ها از ایران است که نسبت به صادرات ایران به کل اعضای سی‌آی‌اس رقم بالایی است؛ اگرچه در مناسبات تجاری متقابل، ارزش تجاری صادرات خیلی پایین است. برای نمونه، در سال ۱۳۹۱، ۷۹ و ۶۲ درصد از مجموع واردات ایران از حوزه اسلاو و سی‌آی‌اس مربوط به مناسبات تجاری با روسیه است که بیش از نیمی از کل واردات ایران از حوزه

سی‌آی‌اس است.

نمودار ۳. صادرات و واردات ایران در حوزه اسلاو از سال ۱۳۸۰ تا ۱۳۹۱- ارزش تجاری، میلیون دلار
ترسیم: نگارنده (استخراج از ارقام مناسبات تجاری ایران)

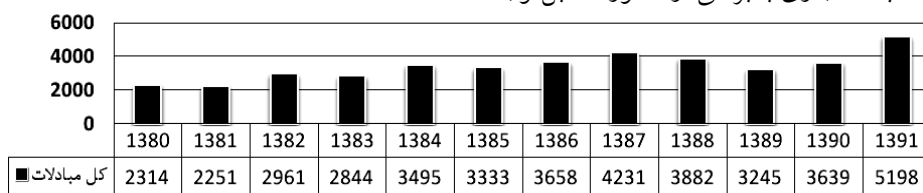
در این حوزه برخلاف روس‌ها، مناسبات تجاری خوبی بین ایران و روسیه سفید در جریان نیست و حتی پایین‌ترین ارزش تجاری مناسبات تجاری ایران در حوزه سی‌آی‌اس پس از مولداوی مربوط به روسیه سفید است. به‌تازگی با وجود رشد نسبی واردات ایران از روسیه سفید، سطح مناسبات تجاری دو کشور همچنان پایین است. در مجموع، ارزش تجاری کل مناسبات تجاری دوطرف در سال ۱۳۹۱ حدود ۵ درصد ارزش تجاری کل مناسبات تجاری بین ایران و روسیه است. در این سال، تنها ۱ و ۰/۲ درصد از کل صادرات ایران به حوزه اسلاو و سی‌آی‌اس برای واردات روسیه سفید از ایران است. همچنین، جریان واردات ایران از روسیه سفید با وجود نوسان‌های مختلف، به‌تازگی با ۲۷۵ درصد افزایش نسبت به سال ۱۳۸۰ رقم ۱۰۵ میلیونی را نشان می‌دهد که این میزان تنها ۵ و ۴ درصد از کل واردات ایران از حوزه اسلاو و سی‌آی‌اس است.

اوکراین دیگر کشور صنعتی این بخش است که نسبت به بیشتر اعضای سی‌آی‌اس در مناسبات تجاری ایران جایگاه ویژه‌ای دارد. مهم‌ترین ویژگی مناسبات دو کشور، تراز تجاری منفی مناسبات برای ایران، نوسانات بالا و مداوم در سطح صادرات و واردات متقابل و برتری جریان واردات ایران از اوکراین است. در سال ۱۳۹۱ ارزش تجاری صادرات ایران به اوکراین ۱۱/۵ و ۲/۵ درصد از کل صادرات ایران به حوزه اسلاو و سی‌آی‌اس بود که این میزان نسبت به سال ۱۳۸۰ با ۵۳/۵ درصد کاهش همراه است؛ اما برخلاف جریان نزولی صادرات ایران، ارزش تجاری واردات ایران از اوکراین در مجموع با وجود تجربه رقم ۳۳۳ میلیون دلار در سال ۱۳۹۱ و کاهش ۱۷ و ۳۳ درصدی نسبت به سال‌های ۱۳۹۰ و ۱۳۸۹، این رقم در مجموع با اختصاص ۱۶

و ۱۲/۷ درصد از کل واردات ایران از حوزه اسلاو و سی‌آی‌اس روند افزایشی داشته است. مولداوی دیگر کشور این حوزه جغرافیایی است که همواره نازل‌ترین سطح مناسبات تجاری ایران در حوزه سی‌آی‌اس با آن بوده است. مهم‌ترین مشخصه مناسبات تجاری دو کشور، جایگاه نامناسب ایران در بخش واردات این کشور با وجود ضعف اقتصادی آن است. به‌گونه‌ای که در سال ۱۳۹۱، از کل مناسبات تجاری ایران با حوزه سی‌آی‌اس، تنها ۰/۰۱ درصد برای مناسبات تجاری با این کشور است.

ارزیابی و تحلیل یافته‌های نوشتار

در ارزیابی کلی مناسبات تجاری ایران با حوزه سی‌آی‌اس، بنابر نمودار ۴ درکل باوجود جریان افزایشی سطح مناسبات تجاری متقابل از سال ۱۳۸۰ تا ۱۳۹۱ (با ۱۲۵ درصد افزایش بین ۲۳۱۴ میلیون دلار در سال ۱۳۸۰ و ۵۱۹۸ میلیون دلار در سال ۱۳۹۱)، جریان کلی مناسبات تجاری، از نظر کیفی رضایت‌بخش نیست؛ به‌ویژه این جریان در سال‌های ۱۳۸۸ و ۱۳۸۹ با کاهش نسبی همراه است. اهمیت این موضوع به‌دلیل افزایش زیاد سطح مناسبات تجاری در بخش واردات ایران است که برخلاف آن، جریان افزایش صادرات ایران تنها در مناسبات تجاری با برخی از کشورها قابل توجه است.

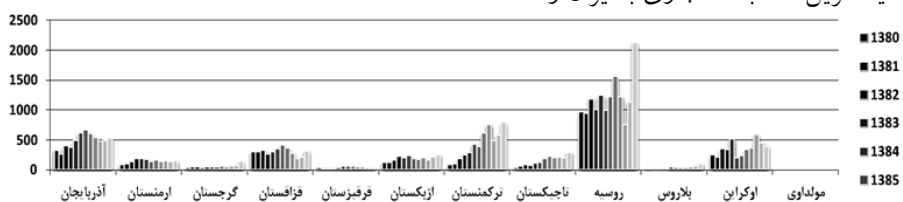

نمودار ۴. ارزش تجاری کل مناسبات بازرگانی ایران با حوزه سی‌آی‌اس از سال ۱۳۸۰ تا ۱۳۹۱- ارزش تجاری، میلیون دلار

ترسیم: نگارنده (استخراج از ارقام مناسبات تجاری ایران)

همچنین، با اینکه در دیپلماسی تجارت، دولت‌ها با توسل بر توان‌های جغرافیایی - اقتصادی خود در پی برقراری مناسبات تجاری پویا و پایدارتری هستند تا از این راه شاهد انبساط فضایی در گستره مناسبات تجاری خود با محیط بین‌المللی باشند؛ اما براساس نمایش فضایی نمودار ۵، نوسان‌های بالایی در مجموع مناسبات تجاری ایران با اعضای سی‌آی‌اس وجود دارد و بخش مهم این مناسبات مربوط به مناسبات تجاری ایران با روس‌هاست. هم‌زمان

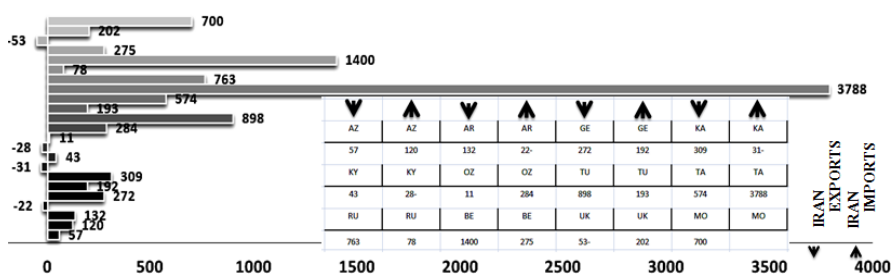
جریان افزایش مناسبات تجاری در برخی از مناسبات متقابل تجاری آشکارتر است. با این وضعیت، در ارزیابی فضایی مناسبات اقتصادی ایران با حوزه سی‌آی‌اس، از سال ۱۳۸۰ تا ۱۳۹۱ جمهوری آذربایجان به‌غیر از سال‌های ۱۳۸۶ (روسیه) و ۱۳۸۹، ۱۳۹۰ و ۱۳۹۱ (ترکمنستان) همواره شریک نخست تجارت صادراتی ایران بوده است. در مقابل در بخش واردات نیز، غیر از سال ۱۳۸۹ روسیه بزرگ‌ترین مبدأ وارداتی ایران بوده و هم‌زمان مولداوی ضعیف‌ترین مناسبات تجاری با ایران را داشته است.

نمودار ۵. ارزش تجاری کل مناسبات بازرگانی ایران با جمهوری‌های سی‌آی‌اس از سال ۱۳۸۰ تا ۱۳۹۱-

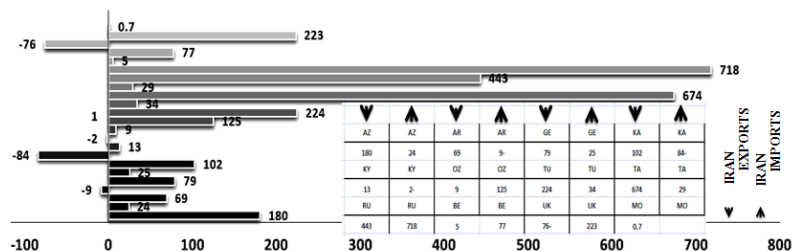
ارزش تجاری، میلیون دلار

ترسیم: نگارنده (استخراج از ارقام مناسبات تجاری ایران)

نمودار ۶. تغییر درصدی کل مناسبات بازرگانی ایران با حوزه سی‌آی‌اس از سال ۱۳۸۰ تا ۱۳۹۱-

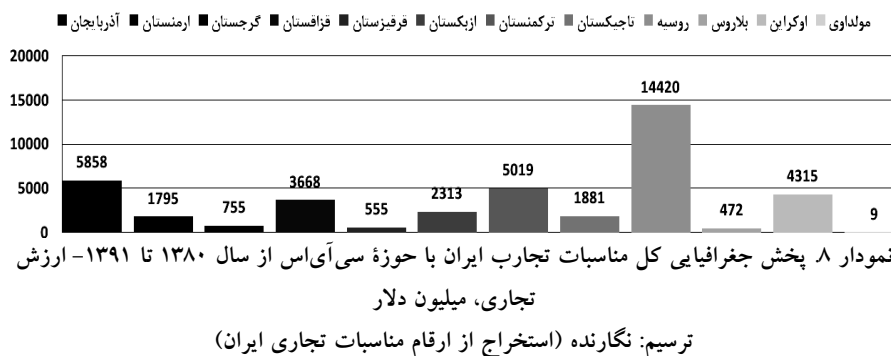
ارزش تجاری، میلیون دلار

نمودار ۷. تغییر دلاری کل مناسبات بازرگانی ایران با حوزه سی‌آی‌اس از سال ۱۳۸۰ تا ۱۳۹۱- ارزش تجاری، میلیون دلار
ترسیم: نگارنده (استخراج از ارقام مناسبات تجاری ایران)

در کل در این زمان، بنابر نمودارهای ۶ و ۷، به دلیل روند جاری در مناسبات تجاری متقابل، با وجود بیشترین درصد رشد صادرات ایران در مناسبات تجاری با روسیه سفید، ترکمنستان، روسیه، مولداوی، تاجیکستان، گرجستان و کشورهای دیگر، از نظر ارزش دلاری بیشترین رشد صادرات در مناسبات با تاجیکستان، روسیه، ترکمنستان، جمهوری آذربایجان، قزاقستان و ... ثبت شده است. هم‌زمان، از نظر درصدی و ارزش دلاری بیشترین کاهش صادرات ایران در مناسبات با اوکراین مشاهده می‌شود. برخلاف این وضعیت، با وجود بیشترین درصد رشد واردات ایران در روابط تجاری با تاجیکستان، ازبکستان، روسیه سفید، اوکراین، ترکمنستان، گرجستان، جمهوری آذربایجان و کشورهای دیگر، از نظر ارزش دلاری این میزان در مناسبات تجاری با روسیه، اوکراین، ازبکستان، روسیه سفید و ... مشاهده می‌شود. در همان حال، بیشترین درصد کاهش واردات در مناسبات تجاری با قزاقستان، قرقیزستان، ارمنستان، مولداوی و از نظر ارزش دلاری در مناسبات تجاری با قزاقستان، ارمنستان، قرقیزستان و مولداوی دیده می‌شود.

بنابر نمودار ۸، از نظر توزیع فضایی - ژئواکونومیک بالاترین ارزش تجاری مناسبات تجاری ایران در محدوده سی‌آی‌اس همواره با روسیه بوده است و در پی آن جمهوری آذربایجان، ترکمنستان، اوکراین و قزاقستان در رتبه‌های بعدی قرار دارند. در مقابل، پایین‌ترین ارزش تجاری مناسبات نیز با مولداوی، روسیه سفید و قرقیزستان و گرجستان در جریان است.

در کل، در تحلیل فضایی - ژئواکونومیک مناسبات تجاری متقابل، ثبات خاصی در ماهیت مناسبات تجاری وجود ندارد و در ارزیابی کلی، جریان مناسبات به نفع ایران نیست. به جهت بخش فضایی - ژئواکونومیک، بالاترین صادرات ایران در آسیای مرکزی و قفقاز جنوبی در جریان بوده است که در این بخش بنابر مدل مقایسه‌ای ۱، جمهوری آذربایجان بزرگ‌ترین قلمروی صادرات ایران است. بیشترین واردات ایران از حوزه اسلاو و آسیای مرکزی ثبت شده است (مدل قیاسی ۲) که در این بخش در مجموع بیشترین واردات ایران از روسیه بوده است؛ بنابراین، تراز تجاری مناسبات تجاری ایران با آسیای مرکزی (غیر از سال‌های اخیر) و به‌ویژه حوزه اسلاو به‌صورت کامل منفی است. تحلیل فضایی - ژئواکونومیک این موضوع به معنای انقباض یا ثبات در مرزهای ژئواکونومیکی ایران در حوزه سی‌آی‌اس و در مقابل انبساط مرزهای ژئواکونومیک این حوزه در عمق فضای جغرافیایی - اقتصادی ایران است.

رتبه	۱۰	۹	۸	۷	۶	۵	۴	۳	۲	۱	رتبه	۱۰	۹	۸	۷	۶	۵	۴	۳	۲	۱	
۱	TU	TU	TU	AZ	AZ	AZ	AZ	AZ	AZ	AZ	۱	TU	TU	TU	AZ	AZ	AZ	AZ	AZ	AZ	AZ	۱
۲	RU	AZ	AZ	TU	RU	AZ	RU	RU	AR	TU	۲	RU	AZ	AZ	TU	RU	AZ	RU	RU	AR	TU	۲
۳	AZ	RU	RU	RU	TU	TU	AR	AR	RU	OZ	۳	AZ	RU	RU	RU	TU	AR	AR	RU	AR	RU	۳
۴	TA	TA	TA	TA	TA	TA	TU	TU	RU	OZ	۴	TA	TA	TA	TA	TA	TA	TU	TU	RU	OZ	۴
۵	KA	AR	AR	AR	AR	AR	TA	TA	TA	AR	۵	KA	AR	AR	AR	AR	AR	TA	TA	TA	AR	۵
۶	AR	KA	KA	OZ	UK	UK	KA	OZ	OZ	TA	۶	AR	KA	KA	OZ	UK	UK	KA	OZ	OZ	TA	۶
۷	GE	OZ	OZ	KA	KA	KA	UK	KA	KA	KA	۷	GE	OZ	OZ	KA	KA	KA	UK	KA	KA	KA	۷
۸	OZ	GE	GE	KY	OZ	OZ	GE	GE	GE	KA	۸	OZ	GE	GE	KY	OZ	OZ	GE	GE	GE	KA	۸
۹	UK	UK	UK	GE	GE	GE	KY	UK	KY	UK	۹	UK	UK	UK	GE	GE	GE	KY	UK	KY	UK	۹
۱۰	KY	KY	KY	UK	KY	KY	GE	KY	UK	UK	۱۰	KY	KY	KY	UK	KY	KY	GE	KY	UK	UK	۱۰
۱۱	BE	BE	BE	BE	BE	BE	BE	BE	BE	BE	۱۱	BE	BE	BE	BE	BE	BE	BE	BE	BE	BE	۱۱
۱۲	MO	MO	MO	MO	MO	MO	MO	MO	MO	MO	۱۲	MO	MO	MO	MO	MO	MO	MO	MO	MO	MO	۱۲

هر کدام از رنگها متعلق به کشور واحدی است که نام آن به اختصار قید شده است

فقطار جنوبی   آسیای مرکزی   حوزه اسلاو

مدل قیاسی ۱. بخش فضایی و جایگاه ژئوآکونومیک دولت‌های سی‌آی‌اس در مناسبات تجاری با ایران (بخش صادرات)

رتبه	۱۰	۹	۸	۷	۶	۵	۴	۳	۲	۱	رتبه	۱۰	۹	۸	۷	۶	۵	۴	۳	۲	۱	
۱	RU	RU	UK	RU	RU	RU	RU	RU	RU	RU	۱	RU	RU	UK	RU	RU	RU	RU	RU	RU	RU	۱
۲	UK	UK	RU	TU	KA	TU	UK	UK	KA	KY	۲	UK	UK	RU	BE	TU	KA	TU	UK	UK	KA	۲
۳	KA	OZ	KA	UK	KA	AZ	KA	KA	UK	UK	۳	KA	OZ	KA	UK	KA	AZ	AZ	KA	KA	UK	۳
۴	OZ	KA	AZ	KA	UK	TU	KA	AZ	TU	AZ	۴	OZ	KA	AZ	KA	UK	TU	KA	AZ	TU	AZ	۴
۵	BE	BE	OZ	AZ	AZ	UK	OZ	TU	OZ	AR	۵	BE	BE	OZ	AZ	AZ	UK	OZ	TU	OZ	AR	۵
۶	AZ	TU	TU	OZ	OZ	UK	OZ	AZ	TU	AZ	۶	AZ	TU	TU	OZ	OZ	UK	OZ	AZ	TU	AZ	۶
۷	TU	AZ	BE	TA	TA	BE	BE	AR	AR	TU	۷	TU	AZ	BE	TA	TA	BE	BE	AR	AR	TU	۷
۸	GE	AR	AR	BE	BE	AR	AR	BE	BE	GE	۸	GE	AR	AR	BE	BE	AR	AR	BE	BE	GE	۸
۹	TA	TA	TA	AR	AR	TA	KY	GE	GE	TA	۹	TA	TA	TA	AR	AR	TA	KY	GE	GE	TA	۹
۱۰	AR	GE	GE	KY	KY	TA	KY	KY	KY	TA	۱۰	AR	GE	GE	KY	KY	KY	TA	KY	KY	TA	۱۰
۱۱	KY	KY	KY	GE	GE	TA	TA	BE	BE	TA	۱۱	KY	KY	KY	GE	GE	TA	TA	BE	BE	TA	۱۱
۱۲	MO	MO	MO	MO	MO	MO	MO	MO	MO	MO	۱۲	MO	MO	MO	MO	MO	MO	MO	MO	MO	MO	۱۲

هر کدام از رنگها متعلق به کشور واحدی است که نام آن به اختصار قید شده است

فقطار جنوبی   آسیای مرکزی   حوزه اسلاو

مدل قیاسی ۲. بخش فضایی و جایگاه ژئوآکونومیک دولت‌های سی‌آی‌اس در مناسبات تجاری با ایران (بخش واردات)

ترسیم: نگارنده (استخراج از ارقام مناسبات تجاری ایران)

در چنین شرایطی، تمام اعضای سی‌آی‌اس در مناسبات تجاری ایران در این حوزه موقعیت ویژه‌ای دارند که این موقعیت به صورت کامل تحت تأثیر سطح و ارزش تجاری مناسبات در نوسان بوده است. از نظر موقعیت ژئوآکونومیک و بخش فضایی (بنابر اطلاعات مدل‌های مقایسه‌ای)، جمهوری آذربایجان در سال ۱۳۹۱ نسبت به سال ۱۳۸۱ در متن مناسبات تجاری ایران با سی‌آی‌اس در بخش صادرات با روند کاهشی در موقعیت ۳ و در بخش واردات با روند صعودی در موقعیت ۶ قرار دارد. هم‌زمان، با وجود افزایش واردات ارمنستان از ایران موقعیت آن در بخش صادرات و واردات ایران روند نزولی داشته است؛ اما موقعیت گرجستان، با وجود روند نزولی، در سال ۱۳۹۱ در هر دو بخش صادرات و واردات ماهیت صعودی داشته است.

در آسیای مرکزی نیز، اگرچه قزاقستان در موقعیت مرکز فعالیت‌های اقتصادی نقش‌آفرین است؛ اما ایران هنوز موقعیت مناسبی برای خود در مناسبات تجاری متقابل تعریف نکرده و در مجموعه سی‌آی‌اس، سطح صادرات ایران به این کشور بسیار پایین است. در مقابل، بنابر مدل مقایسه‌ای ۲، قزاقستان همواره جزو سه شریک نخست وارداتی ایران بوده است. هم‌زمان برخلاف قزاقستان، قرقیزستان هیچ‌وقت موقعیت خوبی در مناسبات تجاری ایران نداشته است. ازبکستان با وجود موقعیت راهبردی خود به‌عنوان چهارراه ارتباطی - مواصلاتی آسیای مرکزی، هرگز موقعیت ویژه خود را در متن مناسبات تجاری ایران با سی‌آی‌اس حفظ نکرده است. جریان مناسبات تجاری ایران با ترکمنستان (تنها دولت هم‌جوار ایران در آسیای مرکزی و دروازه ارتباطی ایران با این حوزه و درمقابل محور ارتباطی این حوزه با جهان خارج)، روند صعودی داشته است. این کشور در مجموع پس از جمهوری آذربایجان دومین شریک تجارت صادراتی ایران در سی‌آی‌اس است و در حال حاضر در موقعیت نخست قرار دارد. در مجموع، از نظر بخش فضایی - ژئواکونومیک بخش تأمل‌برانگیز مناسبات ایران در آسیای مرکزی با تاجیک‌ها برقرار است. با وجود، فضای مناسب برای ارتقای مناسبات تجاری به‌ویژه وجود وابستگی‌های عمیق فرهنگی و ضعف اقتصادی تاجیک‌ها، مناسبات تجاری دو کشور ضعیف است.

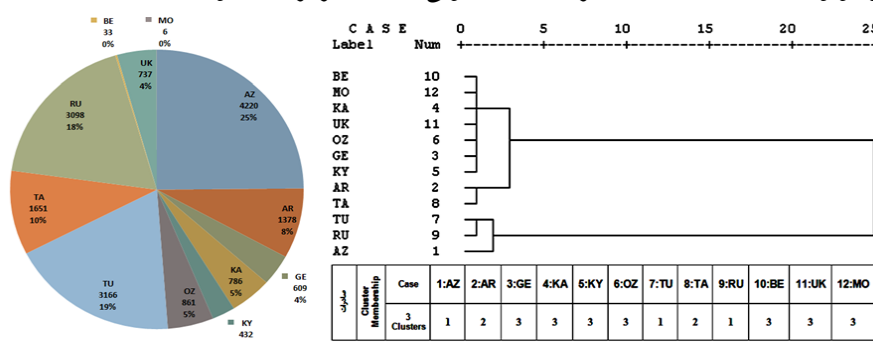
در حوزه سی‌آی‌اس، مناسبات تجاری ایران با روسیه (بزرگ‌ترین اقتصاد این حوزه) قابل مقایسه با سایر کشورها نیست. در مجموع بخش مهم واردات ایران از روسیه بوده و هم‌زمان پس از جمهوری آذربایجان و ترکمنستان بیشترین صادرات ایران در مناسبات اقتصادی با روس‌ها انجام شده است. پس می‌توان روس‌ها را مهم‌ترین شریک تجاری ایران در حوزه سی‌آی‌اس دانست. روسیه در بخش واردات ایران از حوزه سی‌آی‌اس همواره در موقعیت نخست قرار دارد. روسیه سفید با وجود موقعیت صنعتی خوب خود در حوزه سی‌آی‌اس در مناسبات تجاری با ایران موقعیت مناسبی ندارد و همواره در بخش صادرات ایران در رده قبل آخر بوده است. تراز تجاری مناسبات تجاری ایران با اوکراین دیگر قطب صنعتی این حوزه، منفی است و ایران هنوز در بازار مصرف صنعتی این کشور موقعیت مناسبی ندارد؛ اگرچه این دولت در مجموع دومین شریک تجارت وارداتی ایران است.

در مجموع، بنابر اطلاعات استخراجی از نمودارهای دایره‌ای و مدل‌های تحلیل خوشه‌ای از مناسبات تجاری ایران با حوزه سی‌آی‌اس، از نظر ژئواکونومیک در دوره زمانی

مورد نظر، جمهوری آذربایجان با ۲۵ درصد، ترکمنستان با ۱۹ درصد و روسیه با ۱۸ درصد و در کل همگی با ۶۲ درصد در بخش صادرات ایران در موقعیت نخست قرار دارند. با این توضیح که تنها با اختصاص ۴۸ درصد از مجموع صادرات ایران برای دیگر اعضای سی‌آی‌اس، از دید ژئواکونومیک و پخش فضایی هیچ نوع تعادل جغرافیایی در ماهیت مناسبات تجاری متقابل در بخش صادرات وجود ندارد.

در بخش صادرات، بنابر اطلاعات استخراجی از مدل خوشه‌ای و نمودار دایره‌ای ۱، تاجیکستان با ۱۰ درصد و ارمنستان با ۸ درصد در موقعیت دوم ژئواکونومی و در نهایت ازبکستان با ۵ درصد، قزاقستان با ۵ درصد، گرجستان با ۴ درصد، اوکراین با ۴ درصد، قرقیزستان با ۲ درصد و روسیه سفید - مولداوی با سهم کمی در موقعیت سوم حوزه نفوذ ژئواکونومیک ایران در حوزه سی‌آی‌اس قرار می‌گیرند. با این توضیحات در سطح کلان در بخش صادرات از مناسبات تجاری متقابل، با اولویت جغرافیایی به ترتیب مکمل‌های ژئواکونومیک مناسبات تجاری ایران، قفقاز جنوبی، آسیای مرکزی و حوزه اسلاو هستند.

مدل تحلیل خوشه‌ای و نمودار دایره‌ای ۱. خوشه‌بندی شریک‌های تجارت صادراتی ایران در حوزه

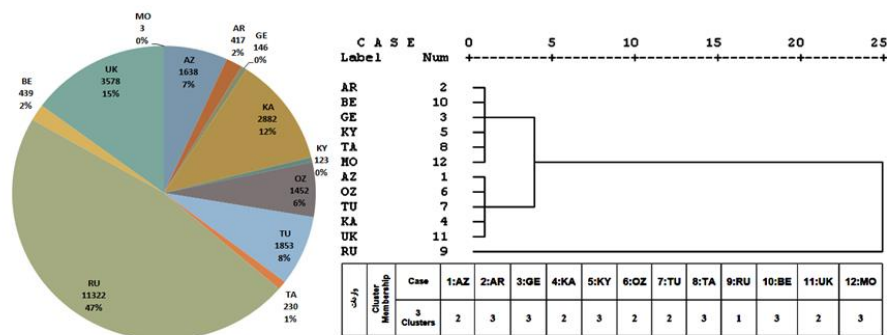
سی‌آی‌اس (۱۳۸۰ تا ۱۳۹۱)، میلیون دلار

ترسیم: نگارنده (استخراج از ارقام مناسبات تجاری ایران)

در بخش واردات، بنابر اطلاعات استخراجی از مدل خوشه‌ای و نمودار دایره‌ای ۲، در مجموع دوره زمانی، روسیه با ۴۷ درصد (تقریباً نیمی از مجموع واردات ایران) به‌عنوان مهم‌ترین شریک تجارت وارداتی ایران در این حوزه مطرح است و پس از آن اوکراین با ۱۵ درصد، قزاقستان با ۱۲ درصد، ترکمنستان با ۸ درصد، جمهوری آذربایجان با ۷ درصد و

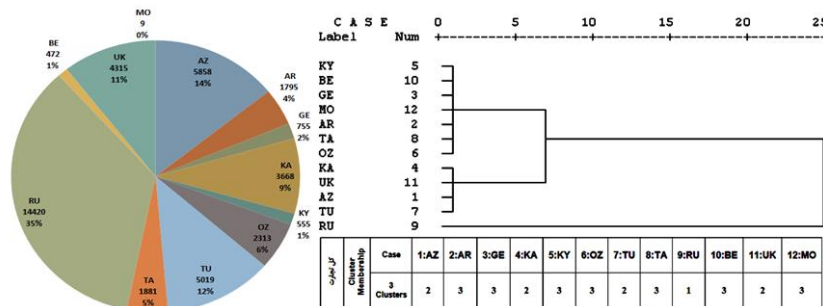
ازبکستان با ۶ درصد جزو مهم‌ترین شرک‌های تجارت وارداتی ایران هستند. با این شرح، یعنی با اختصاص ۹۵ درصد از مجموع واردات ایران برای این کشورها، از دید ژئواکونومیک و بخش فضایی در ماهیت مناسبات تجاری ایران با سی.آی.اس، در بخش واردات نیز هیچ نوع تعادل جغرافیایی قابل تشخیص نیست. حال با توجه به این وضعیت، در ظاهر در سطح کلان در بخش واردات، برخلاف پیوستگی فضایی قفقاز جنوبی و آسیای مرکزی با ایران و موقعیت جغرافیایی - اقتصادی توانمند ایران جهت نقش آفرینی در موقعیت مکمل ژئواکونومیک برای این مناطق، ایران از نظر فضایی - جغرافیایی در موقعیت مکمل ژئواکونومیک حوزه اسلاو (با اختصاص تقریباً ۶۵ درصد از واردات ایران) نقش آفرین است.

حال بنابر اطلاعات استخراجی از مدل خوشه‌ای و نمودار دایره‌ای ۳، در کل دوره زمانی، از نظر مجموع مناسبات تجاری روسیه با ۳۵ درصد مهم‌ترین شرک تجاری ایران در حوزه سی‌آی‌اس است و پس از آن بافاصله زیاد جمهوری آذربایجان با ۱۴ درصد، ترکمنستان با ۱۲ درصد، اوکراین با ۱۱ درصد و قزاقستان با ۹ درصد، جزو مهم‌ترین شرک‌های تجاری ایران هستند. با توجه به این وضعیت، به ظاهر از دید ژئواکونومیک و بخش فضایی افزون بر نبود تعادل جغرافیایی در ماهیت مجموع مناسبات تجاری متقابل، ۷۰ درصد مناسبات تجاری با کشورهای ساحلی خزر در جریان است که رقم شایان توجهی است. به عبارتی، از نظر ژئواکونومیک تاحدی می‌توان ایران و کشورهای این بخش از سی‌آی‌اس را مکمل ژئواکونومیک هم معرفی کرد.

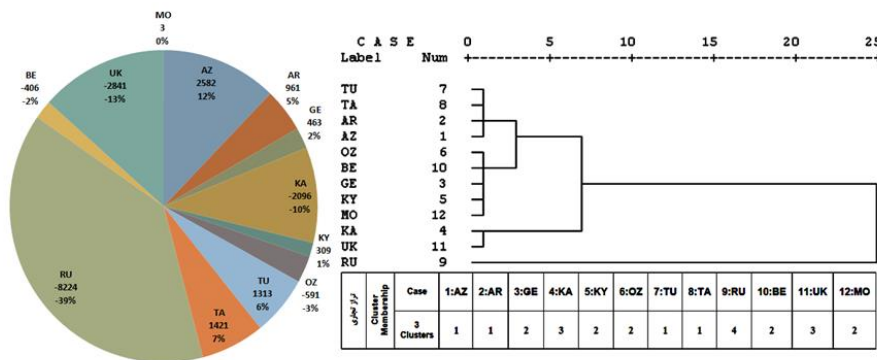

مدل تحلیل خوشه‌ای و نمودار دایره‌ای ۲. خوشه‌بندی شرک‌های تجارت وارداتی ایران در حوزه سی‌آی‌اس (۱۳۸۰ تا ۱۳۹۱)، میلیون دلار

ترسیم: نگارنده (استخراج از ارقام مناسبات تجاری ایران)

مدل تحلیل خوشه‌ای و نمودار دایره‌ای (۳): خوشه‌بندی شرکای تجاری ایران در حوزه سی‌آی‌اس (۱۳۸۰ تا ۱۳۹۱)، میلیون دلار
ترسیم: نگارنده (استخراج از ارقام مناسبات تجاری ایران)

مدل تحلیل خوشه‌ای و نمودار دایره‌ای ۴. خوشه‌بندی شرکای تجاری ایران در حوزه سی‌آی‌اس (۱۳۸۰ تا ۱۳۹۱)، میلیون دلار
ترسیم: نگارنده (استخراج از ارقام مناسبات تجاری ایران)

در مجموع، بنابر اطلاعات استخراجی از مدل خوشه‌ای و نمودار دایره‌ای ۴، در کل دوره زمانی، از نظر تراز تجاری در مناسبات تجاری ایران، روسیه با ۳۹- درصد، اوکراین با ۱۳- درصد و قزاقستان با ۱۰- درصد در پایین‌ترین موقعیت قرار دارند و دراصل تعادل ژئوآکونومیک مناسبات تجاری متقابل به سود طرف مقابل است. درمقابل جمهوری آذربایجان با

۱۲ درصد، تاجیکستان با ۷ درصد، ترکمنستان با ۶ درصد و ارمنستان با ۵ درصد در بالاترین سطح قرار دارند. در کل دوره زمانی، از نظر تعادل ژئواکونومیک، این دولت‌ها هارتلند نفوذ ژئواکونومیک ایران در حوزه سی‌آی‌اس را شکل می‌دهند.

نتیجه

در مجموع با توجه به بررسی‌های این نوشتار، با وجود ظرفیت‌های جغرافیایی - اقتصادی (ژئواکونومیک) ایران در هارتلند فضایی - راهبردی اوراسیا به‌ویژه موقعیت ارتباطی ایران در کانون راه‌های ارتباطی - مواصلاتی و جریان‌های تجاری - اقتصادی اوراسیا (به‌ویژه با ماهیت ژئواکونومیک) دورنمای راهبردی مناسبات تجاری ایران با این حوزه، از نظر منطق ژئواکونومی مناسب به نظر نمی‌رسد. نتیجه بررسی تحلیل کاملاً ساده ژئواکونومیک از ماهیت مناسبات تجاری - اقتصادی ایران با حوزه سی‌آی‌اس انقباض در فضای جغرافیایی - اقتصادی یا عمق راهبردی توان اقتصادی ایران در شطرنج ژئواکونومیکی سی‌آی‌اس است.

سنگینی جریان کلی واردات ایران از این حوزه بر جریان صادرات ایران در دوره زمانی مورد بررسی، حاکمیت جریان غیر پویا بر ماهیت کلی و حجم کل مناسبات تجاری ایران با حوزه سی‌آی‌اس، نزول جایگاه بیشتر اعضای سی‌آی‌اس در بخش صادرات ایران و در مقابل تقویت موقعیت بیشتر آن‌ها در بخش واردات ایران، تفاوت شایان توجهی در حجم و ارزش تجاری مناسبات تجاری ایران با حوزه سی‌آی‌اس در مقایسه با حجم و ارزش تجاری مناسبات تجاری رقبای ایران در این حوزه و ماهیت مناسبات تجاری ایران با حوزه سی‌آی‌اس است. حال با توجه به روند جاری، با وجود بالابودن حجم و ارزش تجاری مجموع مناسبات تجاری ایران با برخی از اعضای سی‌آی‌اس، نمود کاملاً آشکار و عملی از نفوذ و تسلط فضایی و بازیگری ژئواکونومیک توان اقتصادی ایران را تنها در متن مناسبات تجاری با کشورهایی چون ارمنستان و تاجیکستان می‌توان مشاهده کرد. در واقع غیر از این کشورها، ایران در بین شرکای تجاری اصلی هیچ‌کدام از اعضای سی‌آی‌اس قرار ندارد و از دید ژئواکونومیک و بخش فضایی، تعادل جغرافیایی و موفقیت‌چندانی در ماهیت کلی مناسبات تجاری متقابل دیده نمی‌شود.

References

1. Babić, Blagoje S. (2009), "Geo-Economics – Reality & Science", **Scientific Review Paper**, Vol. 6, No. 1, pp. 27-54.
2. Baru, Sanjaya. (2012), "**Understanding Geo-economics and Strategy**", Geo-economics and Strategy Seminar - A New Era of Geo-Economics: Assessing the Interplay of Economic and Political Risk, IISS-Middle East, Manama.
3. Çetin, Semih & Sertkaya, Burak. (2011), "**An Analysis of Links between Turkey and Kyrgyzstan from Economic and Commercial Perspectives**", International Conference on Eurasian Economies, Bishkek: Kyrgystan.
4. Cowen, Deborah & Smith, Neil. (2009), "After Geopolitics? From the Geopolitical Social to Geoeconomics", **Antipode**, Vol. 41 No. 1, pp. 22-48.
5. Durmaz, Serkan. (2009), "**Problems Faced in Foreign Trade and Suggested Solutions**", Master of Art Thesis in Economics, Marmara University.
6. Farhadi, Alireza. (2004), "the Role of Foreign Trade in Economic Growth of Iran", **Quarterly of Plan and Budget**, Vol. 2, No 1, pp. 27-58.
7. Hsiung, James C. (2013), "**Soft Power, Geoeconomics, & Empathy In China's New Diplomacy**", 55th Annual AACSB Conference in Rutgers University: New Jersey.
8. İşbilen, Derya. (2011), "**Risks and Risk Management at Foreign Trade: The Case of Turkey**", Master of Art Thesis in Economics, Kadir Has University.
9. Jeníček, Vladimír & Krepl, Vladimír. (2008), "**the Role of Foreign Trade and Its Effects**", *Agric, Econ. – Czech*, pp. 211–220.
10. Jeníček, Vladimír. (2003), **World Economy Globalisation**, Prague: C.H. Beck.
11. Khanna, Parag. (2012), "**Understanding Geo-economics and Strategy: Introductory Thoughts**", Geo-economics and Strategy Seminar - A New Era of Geo-economics: Assessing the Interplay of Economic and Political Risk, IISS-Middle East, Manama.
12. Księżopolski, Krzysztof M. (2012), "The Geo-Economics of Climate Change Regime – Polish Perspective", **Studia i Prace Wneiz**, No. 29, pp.105-119.
13. Lachinixkii, Stanislav S. (2012), "Modern Trends in Geoeconomic Studies in Russia", **Regional Research of Russia**, Vol. 2, No. 1, pp. 91-97.
14. Man-jung Chan, Mignonne. (2011), "**Geo-Economic Challenges for the Asia-Pacific Region in the Post-Crisis Governance**", Asia Pacific Security Forum.
15. Ministry of Commerce, (2001-2006), **Statistical Yearbook of Iran's Foreign Trade**, http://www.mimt.gov.ir/web_directory/13543%DA%AF%D8%B2%D8%A7%D8%B1%D8%B4%D8%A7%D8%AA%D8%B3%D8%A7%D9%84%D8%A7%D9%86%D9%87.html#content_search_form_64895. (Accessed on: 02/08/2013)
16. Rozov, Nikolai Sergeevich. (2012), "Geopolitics, Geoeconomics, and Geoculture: The Interrelation of Dynamic Spheres in the History of Russia", **Russian Social Science Review**, Vol. 53, No. 6, pp. 4–26.
17. Schottli, Jivanta. (2014), "**Geo-Economics in Evolving Global Spaces**", Panel Proposal for the ISA 2014 Conference: "Spaces and Places: Geopolitics in an Era of Globalization".
18. Tehran Chamber of Commerce, Industries, Mines and Agriculture. (2007-2012), **Iran's Foreign Trade Statistics**,

- <http://farsi.tpo.ir/index.aspx?siteid=1&pageid=5415>. (Accessed on: 04/01/2014).
19. Trade Promotion Organization of Iran, **Iran's Foreign Trade Statistics**, (1997-2006), <http://www.tccim.ir/ImpExpStats.aspx?slcImpExp=Import&slcCountry=&sYear=1392&mode=doit>. (Accessed on: 05/09/2013).
  20. Budak, Türkan. (2013), “**Orta Asya’da Küresel Jeoekonomik Rekabet ve Türkiye**”, Bilge Strateji, Vol. 5, No. 9, pp.125-140.
  21. İnan, Şükrü. (2011), “**Dünyada ve Türkiye’de Jeoekonomi Çalışmaları ve Jeoekonomi Öğretimi**”, Bilge Strateji, Vol. 2, No. 4, pp. 79-116.
  22. Şahin, Mehmet. (2011), “**Türk Dış Politikasının Ekonomi Politikası: 1990-2010**”, Master of Art Thesis in International Relations, Gazi University.